

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗУМІННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ЯК ПРИНЦИПУ ПРАВА

THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF UNDERSTANDING HOW THE PRINCIPLES OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT LAW

Нестерова Н.І.,

здобувач кафедри екологічного права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена висвітленню сутності та змісту однієї з ключових категорій екологічного права – раціонального природокористування. Увага акцентується на доведенні належності зазначеного явища до принципів права. Зокрема, із зазначеною метою ознаки раціонального природокористування порівнюються з ознаками принципів права.

Ключові слова: раціональне природокористування, принципи права, ознаки принципів права, система принципів права.

Статья посвящена изучению сущности и содержанию одной из ключевых категорий экологического права – рационального природопользования. Внимание акцентировано на доказывании принадлежности указанного явления к принципам права. В частности, с указанной целью признаки рационального природопользования сравниваются с признаками принципов права.

Ключевые слова: рациональное природопользование, принципы права, признаки принципов права, система принципов права.

The article is devoted to the study of the essence and content of one of the key categories of environmental law – rational nature management. Attention is accentuated by proving that this phenomenon belongs to the principles of law. In particular, for this purpose, the signs of rational nature management are compared with the features of the principles of law.

Key words: rational nature management, principles of law, signs of principles of law, system of principles of law.

Актуальність теми. Розвиток теорії сучасного екологічного права супроводжується активним вивченням його принципів як основних засад формування та розвитку галузі. Разом із тим сприйняття тих чи інших засад регулювання еколого-правових відносин саме як принципів права відбувається певною мірою аксіоматично, без доведення в таких засадах ознак принципів права. Зазначена ситуація певною мірою є зрозумілою, оскільки принципи права, виступаючи певною мірою «духом права», зазвичай розуміються інтуїтивно, аніж аналітично. Водночас розуміння обґрунтованої належності того чи іншого явища до принципів права дає можливість знайти його місце в системі таких принципів загалом і в системі принципів галузі зокрема.

Зазначена теза є особливо актуальною в контексті екологічного права, оскільки воно розуміється сучасною правовою наукою як комплексна галузь. На прикладі раціонального природокористування це має абсолютно практичне значення в контексті розв'язання наукової дискусії, яка триває десятиліттями, щодо зарахування вказаного принципу до загальноправових, міжгалузевих, галузевих принципів правового інституту природокористування.

Питанням, які пов'язані з окремими аспектами розуміння раціонального природокористування як принципу екологічного права, присвячували власні праці вітчизняні вчені-юристи, серед яких окремо можливо виділити В.І. Андрейцева, Г.І. Балюк, Ю.О. Вовка, А.П. Гетьмана, І.І. Каракаша, М.В. Краснову, В.К. Попова та інших. Проте, незважаючи на найвагомійший внесок у вітчизняну еколого-правову науку зазначених учених, окремі

елементи цього правового явища потребують детального дослідження.

Метою дослідження є розв'язання зазначеної вище дискусії, а для цього доцільно загалом довести належність раціонального природокористування до принципів права, які, відповідно до наукової юридичної доктрини, характеризуються обов'язковими загальними ознаками.

Виклад основного матеріалу. Так, однією із зазначених вище визначальних ознак принципів права є їх регулятивність. Зазначена властивість виходить із регулювання суспільних відносин як головної функції права загалом. Проте варто розуміти, що регулятивні характеристики принципів права є більш абстрактними й за допомогою одних лише них неможливо урегулювати весь масив суспільних відносин у тій чи іншій сфері життя суспільства, принаймні у вітчизняній правовій системі. Проте саме принципи задають «дух», спрямованість правового регулювання та формують його вихідні положення [5, с. 47].

Раціональне природокористування як один із основоположних принципів екологічного права спрямований передусім на встановлення меж використання природних ресурсів і формуванням загальних засад механізму правового регулювання. Так, ст. 40 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» встановлено, що використання природних ресурсів громадянами, підприємствами, установами та організаціями здійснюється з додержанням обов'язкових екологічних вимог, серед яких, відповідно до п. а), – раціональне й економне використання природних ресурсів на

основі широкого застосування новітніх технологій [10].

Наведена норма є декларативною, не може в класичному розумінні впливати на регулювання суспільних відносин. Разом із тим вона створює засади такого регулювання в нормативно-правових актах, які приймаються й укладаються на основі та на виконання положень Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Окрім того, незважаючи на те що вітчизняна правотворчість рухається шляхом подальшого текстуального закріплення принципів права, регулятивністю відрізняються й принципи, висновок про зміст яких можна зробити на основі вивчення певної групи нормативно-правових приписів [5, с. 49]. Відсутність повної відповідності формулювання принципу права, визнаного правовою доктриною, його законодавчому закріпленню не є підставою для сумнівів у належності того чи іншого явища правової дійсності до системи принципів права. Скоріше це є недоліком законодавства, оскільки фактично є помилкою нормотворення.

Завдяки цьому принципи права, які відображені в нормативно-правових актах, стають реальними й дієвими регуляторами поведінки більшості членів суспільства за умови, коли ця більшість не завжди знає зміст конкретних норм, а також того, що правові принципи знаходяться в центрі цілеспрямованої діяльності не тільки людини, а й суспільства, його соціальних інституцій [3, с. 318]. Зрозуміло, що пересічному громадянину значно простіше засвоїти загальні вимоги права, що сприймаються як певні соціальні цінності й ідеї.

Повертаючись до регулятивного характеру принципів права, доцільно навести лаконічну, але ґрунтовну точку зору С.С. Алексєєва, згідно з якою «принципи регулюють настільки, наскільки регулює саме право» [1, с. 84].

Наступною обов'язковою загальною ознакою принципів права є об'єктивна зумовленість. Принципи права являють собою такі правові явища, які безпосередньо пов'язують зміст права з його соціальним підґрунтям – закономірностями суспільного буття, на яких ця правова система побудована. Тим самим вони зумовлюють змістову направленість правотворчості, зміст правових норм і режим правового регулювання певної сфери суспільних відносин загалом [5, с. 51].

Прикладом об'єктивної зумовленості раціонального природокористування як принципу екологічного права можуть послугувати положення ст. 4 Земельного кодексу України, відповідно до яких серед завдань земельного законодавства поряд із регулюванням земельних відносин з метою забезпечення права на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад і держави наводиться також і раціональне використання й охорона земель [4].

Ідеологічний характер принципів права як не менш важлива загальна ознака впливає з їх сутності й полягає в тому, що вони здійснюють ідейний, інформаційно-виховний вплив на суспільні відносини

[5, с. 52]. Так, визнання пріоритетності раціонального природокористування, безсумнівно, у загальному вигляді впливає на зміст і сутність екологічного законодавства, що надалі відображається в механізмі правового регулювання, його типах і методах.

Свого часу ще С.С. Алексєєв зазначав, що, розглядаючи принципи права з погляду їх ідеологічного характеру, варто чітко їх відрізнити від принципів правосвідомості. Автор обґрунтовував, що принципи правосвідомості – це лише ідеї, вимоги. Що ж стосується принципів права, то останні, завдяки їх втіленню в нормах права, стають регуляторами, котрі мають самостійне нормативно-регулятивне значення, яке нормами права не перекривається [1, с. 101].

Ураховуючи наведене, справедливо видається думка, що ті основні засади, які не відображені та не закріплені у праві, не можуть бути зараховані до принципів права, оскільки за своєю сутністю є соціальними закономірностями, ідеями, науковими висновками тощо. А.М. Колодій справедливо підкреслює, що принципи права не можуть розглядатись як виключно наукові категорії, явища правової ідеології або ж правової свідомості загалом. Автор застерігає, що таке нерозважливе ставлення до досліджуваних явищ правової дійсності вводить в оману юридичну науку й не сприяє створенню чітких орієнтирів для практики [5, с. 53].

Ідейний та інформаційно-виховний вплив на суспільство вчинюють і положення ст. 12 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», які зобов'язують громадян України берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища [10].

Матеріалізація принципів права. У юриспруденції закріпились два способи вираження принципів права: безпосереднє їх нормативне закріплення (текстуальний спосіб) і виведення принципів права зі змісту нормативно-правових актів (змістовий спосіб) [5, с. 53].

Зрозуміло, що безпосереднє формулювання принципів у нормативно-правовій матерії значно спрощує їх тлумачення та застосування у практиці. Виведення принципів зі змісту норм права дає змогу врегулювати найбільш загальні суспільні відносини, що призводить до деякої абстрактності такого регулювання. Проте така ситуація аж ніяк не зменшує ролі таких принципів у функціонуванні правової системи, оскільки не перериває певної діалектичної єдності з відповідною сферою суспільних відносин і галуззю права, яка такі відносини врегульовує.

Що ж стосується земельного законодавства, то ст. 5 Земельного кодексу України до принципів, на яких базується земельне законодавство, поряд із такими, як поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу й основного засобу виробництва; забезпечення рівності права власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад і держави; невтручання держави в здійснення громадянами, юридичними особами й територіальними громадами своїх прав

щодо володіння, користування та розпорядження землею, крім випадків, передбачених законом; забезпечення гарантій прав на землю і пріоритету вимог екологічної безпеки, зараховано й принцип забезпечення раціонального використання та охорони земель [4].

У лісовому ж законодавстві висновок про визнання принципу раціонального природокористування можна зробити зі змісту ст. 25 Лісового кодексу України, яка визнає забезпечення ефективної охорони, належного захисту, раціонального використання та відтворення лісів основним завданням державного управління й управління у сфері лісових відносин [7].

Ще однією суттєвою ознакою принципів права є те, що вони є орієнтиром нормативно-правового регулювання. Як найбільш загальні регулятори суспільних відносин принципи права формують спрямованість правового регулювання та визначають перспективи розвитку не тільки права, а й суспільства й держави. Більше того, належне застосування принципів права в юридичній практиці дає змогу значною мірою сприяти усуненню прогалин, колізій або інших недоліків законодавства [5, с. 54].

Так, відповідно до ст. 4 Земельного кодексу України, завданням земельного законодавства є регулювання земельних відносин з метою забезпечення права на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад і держави, раціонального використання й охорони земель [4]. Ст. 16 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» метою управління в галузі охорони навколишнього природного середовища визначає реалізацію законодавства, контроль за додержанням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій державних і громадських органів у галузі охорони навколишнього природного середовища [9].

Така різноманітність у закріпленні принципів екологічного права й у тому числі принципу раціонального природокористування пояснюється застосуванням свого часу диференційованим підходом до природокористування, який притаманний сучасному екологічному законодавству України, що базується на галузевій класифікації природних ресурсів, розробленій екологічною наукою. Крім того, відсутність єдиного підходу до розуміння, визначення та формулювання раціонального природокористування як принципу екологічного права ускладнюється досі не прийнятим єдиним кодифікованим актом екологічного законодавства або єдиним актом декларативного характеру, який би визначив єдині підходи і принципи досліджуваної галузі права.

У сучасній юридичній літературі досить поширеною є думка, відповідно до якої серед галузевих принципів екологічного права необхідно вирізняти принципи права природокористування як підгалузі й, отже, зарахувати до них принцип раціонального природокористування. Чинне ж законодавство такого терміна не містить, натомість у Законі України «Про

охорону навколишнього середовища» сформульовані основні принципи охорони навколишнього природного середовища, в поресурсовому законодавстві – кодифіковані принципи окремих видів природокористування й окремих напрямів взаємодії суспільства та природи [4]. Незважаючи на актуальність зазначеної проблеми, їй важко назвати дискусійною, їй просто не приділена належна увага науковців.

В.М. Комарницький підтримує наукову думку, яка вважається загальноприйнятною в сучасній науці екологічного права, про поділ принципів екологічного права на загальноправові та спеціальні (галузеві) [6, с. 18]. Так, до загальноправових принципів екологічного права належать гласність і демократизм ухвалення екологічно значущих рішень; невідворотність відшкодування шкоди, заподіяної порушенням екологічного законодавства; поєднання заходів стимулювання та юридичної відповідальності за шкоду, заподіяну навколишньому природному середовищу; міжнародна співпраця у сфері використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища; запобіжний характер і превенція екологічних заходів; соціальна орієнтованість на формування екологічного світогляду в суспільстві; узгодженість екологічних, економічних і соціальних інтересів суспільства; об'єднання міждисциплінарних знань для досягнення сприятливого екологічного ефекту, прогнозування й нормування якості навколишнього природного середовища; обов'язковість екологічної експертизи для екологічно значущих вирішень і об'єктів; платня за погіршення якості навколишнього природного середовища [6, с. 37].

Специфічна доля спіткала принцип раціонального природокористування: з одного боку, в екологічному та природоресурсному праві принцип раціонального природокористування розглядається як основоположний принцип правового регулювання природокористування й охорони навколишнього середовища. У Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» начебто й закріплено основні принципи охорони навколишнього природного середовища, серед яких виділяється раціональне використання природних ресурсів з урахуванням законів природи, потенційних можливостей навколишнього природного середовища, необхідності відтворення природних ресурсів і недопущення незворотних наслідків для навколишнього природного середовища та здоров'я людини [4]. Водночас у чинному природно-ресурсному законодавстві практично відсутні правові норми, що дають вичерпне визначення як раціональному використанню того чи іншого природного об'єкта і складових його ресурсів, так і нераціональному використанню.

Висновки. Незважаючи на численні дискусії з приводу місця досліджуваного поняття в системі принципів права, наведено вище доводить основоположну тезу – саму належність раціонального природокористування до принципів права і притаманність йому основоположних їх ознак. А це, у свою чергу, створює підґрунтя для подальшого розв'язання зазначених дискусій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексеев С.С. Проблемы теории права : [курс лекций] : в 2 т. / С.С. Алексеев. – Свердловск : Свердлов. юрид. ин-т, 1972. – Т. 1 : Основные вопросы общей теории социалистического права. – 1972. – 395 с.
2. Бринчук М.М. Принципы экологического права : [монография] / М.М. Бринчук. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 208 с.
3. Загальна теорія держави і права : [підручник] / за ред. М. Цвіка, О. Петришина. – Х. : Право, 2011. – 584 с.
4. Земельний кодекс України від 25.10.2001; редакція від 03.04.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
5. Колодій А.М. Принципи права України : [монографія] / А.М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
6. Комарницький В.М. Право спеціального природокористування : [монографія] / В.М. Комарницький ; відп. ред. Н.Р. Малишева ; МВС України, Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – 424 с.
7. Лісовий кодекс України від 21.01.1994; редакція від 28.12.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>.
8. Мунтян В.Л. Правові проблеми раціонального природокористування : дис. ... докт. юрид. наук / В.Л. Мунтян. – К. : Рад. шк., 1975. – 347 с.
9. Про об'єкти підвищеної небезпеки : Закон України від 18.01.2001; редакція від 26.04.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2245-14>.
10. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991; редакція від 01.01.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.